

Gondolatok a nemzetről. A politikai és a kulturális megközelítés

„Egy olyan kérdéskört szeretnék megvizsgálni Önökkel, amely látszólag világos ugyan, de felettébb veszedelmes félreértésekre ad alkalmat...”¹ E szavakkal kezdte a nemzet fogalmáról tartott híres előadását a neves 19. századi francia gondolkodó, Ernest Renan, s véleményével ma is teljes mértékben egyetérthetünk: a nemzet fogalma bizony azóta sem vált mentessé az igen eltérő, sőt kifejezetten ellentmondásos értelmezésektől. A helyzet talán annyit módosult az előadás elhangzása óta, hogy napjainkban már talán a látszata sincs meg annak, hogy a nemzet kategóriájának világos volna a tartalma...

Mi is tehát a nemzet számunkra a 21. század elején? S bár Rogers Brubaker azt tanácsolja, ne azt kérdezzük, mi a nemzet, hanem inkább azt, hogy a nemzeti lét miként intézményesül az államokon belül,² most mégis ebből a kérdésből szeretnék kiindulni. Ahogy gyakran lenni szokott, bizonyos fokig könnyebb megmondani azt, hogy mit nem, mint azt, hogy mit is jelent. Bár a 20. század első felében többen is megpróbálták a nemzetet az állammal azonosítani, erről nyilvánvalóan nincs szó – még akkor sem, ha a „nemzetállam” fogalmában és jelenségében a nemzet és az állam igen szoros egységet alkot. A két fogalom azonban sohasem lehet azonos – nemzet lehetséges állam nélkül is, mint ahogy az államnak sem kell feltétlenül a nemzetre alapozódnia, hiszen a lojalitás más formái is elképzelhetők. A nemzetnek több köze van a társadalomlélektanhoz és a kultúrához, s ha

¹ Renan, Ernest: Mi a nemzet? In Bretter Zoltán és Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában. A nacionalizmus*. Pécs, 1995, Tanulmány Kiadó, 171.

² Brubaker, Rogers: A nemzet mint intézményesült forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (Szöveggyűjtemény)*. Budapest, 2004, Rejtjel, 390.

ebből indulunk ki, akkor a nemzetet – „első nekifutásra” – közös történelmű és kultúrájú közösségként határozhatjuk meg. Amelyhez még egy lényeges kritérium mindenképpen társul, ez pedig a territorialitás elve, vagyis az, hogy a szóban forgó közösség meg tudja határozni a helyét egy bizonyos területen, amelyet a hazájának tekint.

Vizsgáljuk meg azonban kicsit közelebbről, a társadalomtudomány látásmódjával a nemzetek mibenlétének a problémáját! Először is azt a kérdést érdemes feltennünk, hogy mióta is beszélhetünk nemzetek léteéről. Ez sem magától értetődő, a legkevésbé sem. Anthony D. Smith az e kérdésre kínált magyarázatokat két fő csoportba osztotta, mégpedig a következőkbe.³

1. Az egyik megközelítés a nemzetekben „mindig is létező” egységeket lát – ez az irányzat a „perennialista” megjelölést kapta. A nemzeti gondolat iránt elkötelezettek többsége hagyományosan szimpatizál ezzel, a történelmi tények azonban ezt nem támasztják alá. Egyes nemzeteknek ugyan valóban meglehetősen hosszú múltja van, az ókort és a középkort illetően azonban csak azon az áron beszélhetnénk nemzetekről, ha e fogalmon valami egészen mást értenénk, mint napjainkban. Annak pedig nem sok haszna volna, ha ennyire kibővítenénk a fogalmat.

2. Szélesebb tábora van, és jóval több érvre is hivatkozhatnak az ún. „modernista” elméletek. E kiindulópont szerint a nemzetek kifejezetten a modern világ, a modernizáció teremtményei. A legátfogóbb elméletet e tekintetben a nemzeti eszmével egyáltalán nem szimpatizáló Ernest Gellner fejtette ki, hangsúlyozva, hogy míg a „premodern” társadalmakban egyszerűen nincs helye a nemzeteknek, addig a modern társadalmakban szükségszerű a létezésük.⁴ Hogyan érvel Gellner? Szerinte a befelé forduló, az élelmiszer-termelő, faluközösségekre alapozó tradicionális társadalmakban nincsenek olyan csoportok, amelyek a nyelvi és kulturális homogenitás kialakítására törekednének. Ez a társadalomtípus ezért nem teremt egységet, s az ellentétet áthidaló nemzet megszületését sem igényli. Más a helyzet a fejlett munkamegosztású komplex modern társadalmakban, melyekben a kapitalista gazdaság a homogenizálás igényével lép fel. Itt elkerülhetlenné válik a különféle csoportok és kultúrák egyesítése, amit az írni-olvasni tudás széles körben való elterjedése és egy közös kultúra kialakítása nagymértékben elő is segít. Gellner úgy fogalmaz, hogy modern környezetben a kultúra az ember „legértékesebb tulajdona, az ő igazi belépőjegye a teljes körű állampolgársághoz, a társadalom tevékenységében való részvételéhez”.⁵ A kultúrájának a ha-

³ Smith, Anthony D.: *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge, 1995, Polity Press, 4–5; 29–84.

⁴ Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Oxford, 1983, Blackwell.

⁵ Gellner, Ernest: A nacionalizmus és a komplex társadalmak kétféle kohéziós formája. In Bretter Zoltán és Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában. A nacionalizmus*. Pécs, 1995, Tanulmány Kiadó, 199.

tárai egyúttal az ő világának a határait is jelölik. Az idegen kultúra fenyegetőnek tűnik – e helyzetből vezeti le Gellner a nacionalizmus megszületését.

A modernizációs elméletek körébe tartozik Benedict Anderson teóriája is, amely a nemzetben egy „képzelt közösséget” (imagined community) lát. Anderson ennek létrejöttében kulcsszerepet tulajdonított annak, hogy mindenütt elterjedt a nyomtatás technológiája; a „nyomdakapitalizmus” (print capitalism) és az első valódi áru, az ipari méretekben sokszorosított könyv döntő mértékben hozzájárult az egyház kulturális monopóliumának megtöréséhez és ahhoz, hogy terjeszteni kezdjék a nemzeti nyelven írt munkákat: újságokat, brosúrákat, könyveket. Ezek alakították ki a „térben korlátozott közösségek” képét, amelyeknek a tagjai személyesen sohasem találkoztak egymással. A nyomtatott irodalom tette lehetővé a nemzet „elbeszélését” és képzeletbeli „megkonstruálását”. Anderson következtetése úgy summázható tehát, hogy a nemzet elsősorban képzelt és elbeszélte kategória, amely oly módon tud segítséget nyújtani nekünk az utókorral való azonosulásban, hogy a középkorban domináns szimultán időfogalmat felcseréli a kronologikus idő koncepciójával.⁶

Az angol marxista történész, Eric Hobsbawm a nacionalizmusról írott egyik művének már a címével is érzékeltetni próbálta, hogy a nemzetek a modernizáció „termékei”: a „hagyomány teremtéséről” (invention of tradition) beszél.⁷ Azt állítja, hogy a 19. század utolsó harmadában az európai országokban tudatosan hozták létre azokat a szimbólumokat és rítusokat, amelyeket ma hagyományként tisztelnek, hogy a kapitalizmus által generált osztályellentéteket letompítsák. Hobsbawmnál tehát a nemzetek se nem ősieik, sem nem természetesek. E marxista ihletettséggű gondolatmenet a nemzetet az uralkodó elit vagy osztály eszközeknek láttatja, olyannak, amely jelentős ideológiai segítséget nyújt neki hegemon pozíciójának fenntartásában, s amely végső soron a tömegek „irracionalitásából” kovácsol politikai tőkét.

A „modernista” elméletek megállapításai kétségkívül valóságos tendenciákra hívják fel a figyelmet, ám velük szemben az a jogos kritika fogalmazható meg, hogy figyelmen kívül hagyják a modern nemzetek premodern gyökereit. Ha a nemzetek nem is „öröktől fogva” léteznek, számos alkotóelemük igen hosszú múltra vezethető vissza, s a modernnek tekintett nemzetek jó része valóban szerves úton levezethető az őket megelőző premodern etnikai közösségekből. Smith az utóbbiak két fő történeti típusát különböztette meg: a „laterális-extenzív” típusra az arisztokrácia dominanciája és a „köznéptől” való éles elkülönültsége

⁶ Anderson, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London, 1983, Verso.

⁷ Hobsbawm, Eric: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Budapest, 1997, Maecenas; E. Hobsbawm and T. Ranger (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge, 1983, Cambridge University Press.

volt a jellemző, míg a másik, a „vertikális-demotikus” esetében egy többé-kevésbé egységes kultúra kapcsolta össze a különféle társadalmi csoportokat. Ahhoz, hogy a premodern etnikai közösségek modern nemzetté váljanak, a „laterális” típus esetében arra volt szükség, hogy a nemzet fogalmába bekapcsolják a társadalom összes csoportját, míg a másik esetében a „népi” közösséget tudatosan kellett „politizálni”, politikai öntudatra ébreszteni.⁸

Igen sok kutató különbséget tesz a „politikai” és a „kulturális” nemzetfogalom között; az előbbi a politikai dimenzióra, vagyis a nemzet függetlenségére és szuverenitására irányítja a figyelmet, az utóbbi pedig a kultúrától elválaszthatatlan identitás problémájára. E megkülönböztetés először az Elzász-Lotaringia hovatarozásával kapcsolatos német–francia vitában fogalmazódott meg, s elvi alapjait Friedrich Meinecke fejtette ki a 19–20. század fordulóján, szembeállítva az „államnemzetet” (Staatsnation) és a „kulturális nemzetet” (Kulturnation). A distinkció összefügg a politikai és a kulturális nacionalizmus elválasztásával, amiről alább – a kérdés jelentőségére való tekintettel – részletesebben is szó lesz. Először is azonban néhány mondatot arról, hogy mit is jelent a nacionalizmus fogalma! Még hozzá semleges, előítéletektől mentes értelemben – joggal hívja fel a figyelmet Kántor Zoltán arra, hogy az elemző számára „csak a fogalom értéksemleges használata engedhető meg”.⁹

Legelső megközelítésben azt mondhatjuk, hogy a nacionalizmuson többnyire egy olyan modern politikai doktrínát értenek, amely három eszmét akar összekapcsolni: a nemzetet, a területet és az államot. Amely tehát abból az előfeltevésekből indul ki, hogy a dolgok optimális rendje az, ha a nemzet által lakott területen a nemzetnek saját állama van. Az is megfogalmazható már az első gondolatkörben, hogy a nacionalizmus semmiképp sem tekinthető egy tudatos politikai eszmerendszernek – még akkor sem, ha esetenként, bizonyos történeti helyzetekben, amint arra Kántor is rámutat, ideológiaként funkcionál. A már idézett Smith a nacionalizmus kifejezésnek négy lehetséges használatát különbözteti meg:¹⁰

1. mint a nemzetek kialakulásának általános folyamatát;
2. mint a nemzethez tartozás érzését, attitűdjét;
3. mint a nemzeti státusz elérését célul tűző mozgalmat;
4. mint egy olyan eszmerendszert, amely érdeklődésének középpontjába a nemzetet állítja.

A gyakorlatban a két utóbbi megközelítés vált elfogadottá, azaz a nacionalizmusnak mozgalomként és/vagy ideológiaként való értelmezése. (Általánosan elfogadott meghatározása azonban továbbra sincs a fogalomnak – fűzzük hozzá,

⁸ Smith, A. D.: *Nations...* 58–60.

⁹ Kántor Zoltán: Nacionalizmus. Izmus? In Czoch Gábor és Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói*. Budapest, 2006, Teleki László Alapítvány, 88.

¹⁰ Smith, A. D.: A nacionalizmus, in *Eszmék...* 9.

e helyütt eltekintve a szakirodalomban található sokféle definiálási kísérlet áttekintésétől.) Smith szerint a nacionalizmus ideológiája a következő főbb elveket fogalmazza meg:¹¹

1. A világot nemzetek alkotják, vagyis az emberiség nemzetekből épül fel. Ebben implicit módon az az állítás is benne van, hogy az egyén a nemzet révén kapcsolódhat az emberiséghez.

2. Minden politikai hatalom forrása a nemzet és a nemzet iránti lojalitás minden más irányú lojalitás előtt áll. A népszuverenitás eszméje már a középkorban felbukkan: az uralkodónak azért volt hatalma törvényt hozni, mert a nép ráruházta a hatalmat. A nacionalizmus modern doktrínája a „nép” helyére a nemzet kategóriáját állította. Ami a második gondolatot illeti: az emberek természetesen egyszerre, egyidejűleg sokféle közösséghez, csoporthoz tartoznak, ám a nacionalizmus szerint bármilyen konfliktus esetén a nemzet iránti hűségnek kell elsőbbséget adniuk.

3. A valódi szabadság csak egy nemzettel való azonosulás révén valósítható meg. E követelmény azt sugallja, hogy a nacionalizmus szabadságésgszménye nem individualista, hanem kollektív jellegű.

4. A nemzetek csak saját szuverén államaikban lehetnek igazán szabadok. Vagyis a nemzetek csak az önálló állam révén élvezhetik a szabadságot.

5. A világ békéje és szabadsága a nemzetek összességének a szabadságán és biztonságán alapszik.

A nacionalizmus doktrínájának fejlődéstörténete választ ad arra is, hogy miként alakult ki a politikai és a kulturális nemzet, a politikai és a kulturális nacionalizmus megkülönböztetése. Amint arra több kutató is rámutatott, a nemzet fogalma a modern állam létrejötte előtt a nemességre korlátozódott – jól tükrözi e körülményt a magyar rendi felfogás is, amely a „natio”-t a reformkorig a nemesi kiváltságokkal rendelkezőkre korlátozta. Társadalmi nyomásra, elsősorban a felemelkedő polgárság követelésének engedve a modern állam fokozatosan tágította a politikai hatalomból részesülők körét, s ehhez szükségképp egy újfajta legitímációs ideológiára volt szüksége. Ebben kapott a nacionalizmus kulcsszerepet. Mít tekinthetünk a leglényegesebb új elemnek? Mindenekelőtt azt, hogy a nacionalizmus megfogalmazta: a nemzet minden tagjának joga van a politikai életben való részvételre. A 19. század első felére így a nacionalizmus a hatalom újrászta-
tásának a doktrínájává is vált, s összefonódott a demokratizálódás folyamatával; Schöpflin György kifejezésével élve a nacionalizmus e kezdeti szakaszban „a szabadság és az egyenjogúsítás ígéretét hordozta”, s a társadalmi emancipáció eszközévé vált.¹² Az állampolgári jogok a lehető legszorosabban összekapcsolták a nemzethez tartozással – s e körülmény vált a politikai nemzetfelfogás

¹¹ Smith, A. D.: *Nations...* 149.

¹² Schöpflin György: *A modern nemzet*. Máriásbesnyő, 2003, Attraktor Kiadó, 11.

alapjává, amely a történelemben első ízben Franciaországban a nagy forradalom nyomán kristályosodott ki.

A modern nemzetek születésének németországi folyamata ugyanakkor egy másik utat, a nacionalizmus egy másfajta változatát állította előtérbe, azt, amelyben a kulturális identitás tölti be a kulcsszerepet. A német államok politikai széttagoltságának körülményei közepette a nemzet politikai meghatározása nem ígérhetett sokat, a hangsúly ezért szükségszerűen a nyelvi-kulturális összetartozás tényezőire helyeződött. A „német út” doktrínájának fő teoretikus képviselőjeként Herderre szoktak hivatkozni: ő volt az, aki a 19. század első felében a legmarkánsabban megfogalmazta, hogy a nemzet alapja a kultúrában keresendő. S ebből kiindulva az foglalkoztatta, hogy mi az, ami a németeket németté teszi, noha egy részük katolikus, mások pedig protestánsok, egy részük a Habsburgok, mások pedig a Hohenzollernek vagy más fejedelmek alattvalói. Sokatmondó körülmény, hogy Herder maga még nem is lépett fel azzal a követeléssel, hogy valamennyi németet egy közös államban egyesítsék. A későbbiekben viszont – s erre is érdemes egy mondat erejéig utalni – a nacionalizmus politikai és kulturális dimenziója közeledett egymáshoz, s bizonyos fokig össze is kapcsolódott: a fentebb említett példánál maradva Franciaországban a „közpolgári” (Schöpflin), azaz politikai nacionalizmus a 20. századra kulturális elemekkel is telítődött (elégészes talán Barres és Maurras tevékenységére utalni), miként viszont az egységesült Németországban már a politikai vetület is jelentős szerepet kapott. (Összefüggésben az állam elvi síkon már Hegel által megalapozott s Bismarck által sikeresen megvalósított közösségformáló funkciójával.)

A nacionalizmus e két, a weberi értelemben vett „ideáltipikus” változatát a 20. század közepén Hans Kohn elemezte részletesen *A nacionalizmus eszméje* című művében (1944), megközelítését azonban nem csekély mértékű elfogultság hatotta át, amikor a „nyugatiként” azonosított politikai nacionalizmust egyoldalúan pozitív, az általa „keletiként” meghatározott kulturálist pedig negatív jelzőkkel illette: az előbbinek demokratikus és racionális tartalmat, az utóbbinak viszont irracionális és antidemokratikus jelleget tulajdonított.¹³ A Kohn által felállított dichotómiában a nyugati nacionalizmus a társadalmi szerződés terminusaiban fogalmazódott meg, és a haladás eszméjét felkaroló polgárság törekvéseit tükrözte, míg a „keleti”, a Rajnától keletre kialakult változat emocionális jelleget öltött, és tekintélyelvűvé vált. Még e rövid keretben is rá kell azonban mutatnunk arra, hogy e distinkció „kimerévítése” erősen problematikus, hiszen a politika és a kultúra közötti dialektika mindenfajta nemzeti mozgalomnak lényeges eleme, s ha mutatkozik is – adott esetben nem lényegtelen – eltérés a kultúra használatának eltérő módjaiban, kulturális háttér nélkül egyetlen nacionalizmus sem képzelhető el. Mint ahogy a kulturális nacionalizmus sem mondhat le a politikai dimenzióról.

¹³ Kohn, Hans: *The Idea of Nationalism*. 2nd. ed. New York, 1967, Collier-Macmillan.

A „nyugati” és a „keleti” nacionalizmus megkülönböztetéséből indult ki, de több tekintetben is eltérő következtetésekre jutott John Plamenatz. Ő a nacionalizmus fogalmát úgy próbálta meg elválasztani a pusztá nemzettudattól, hogy abban az identitás veszélyeztetésére adott reakciót látott. Az ő értelmezésében a nacionalizmus akkor jelentkezik, ha egy nemzet kulturális azonosságának a fenntartását valamilyen komolyabb veszély fenyegeti – ebből pedig az is következik, hogy számára a nacionalizmus mindenekelőtt kulturális alapú jelenség, még ha gyakran politikai formát is ölt. A pusztá nemzettudattól elváló nacionalizmus Plamenatz szerint akkor alakul ki, ha egy nép nemcsak a kulturális különbözőségnek, hanem a kulturális változásnak is a tudatára ébred, és ennek a nyomán elkezd a saját teljesítményét a többiekével összevetni.¹⁴ A kínaiak például mindaddig nem voltak az ő értelmezésében nacionalisták, amíg „csak” lenézték a külföldieket; nacionalistává akkor váltak, amikor kezdték úgy érezni, hogy egyre inkább hátrányba kerülnek a külföldiekkel szemben. E gondolatmeneten haladva jut el addig a következtetésig, hogy a nacionalizmus mindenekelőtt a magukat kulturálisan hátrányos helyzetűnek érző népek reakciója. A legmarkánsabban ez a reakció a nacionalizmus „keleti típusára” jellemző, amely „egyszerre modellkövető és versenylvű”. Sokak véleményével ellentétben Plamenatz a kulturális nacionalizmust önmagában nem tekinti feltétlenül antiliberalisnak; példaként Herderre hivatkozik, aki maga is nagyra értékelte az egyéniséget és a kulturális különbözőséget. A „keleti” nacionalizmus azonban – a „nyugati” változattal ellentétben, amelyet jól példáz a németek és az olaszok múlt századi nacionalizmusa – az ő megítélése szerint hajlamos az antiliberalizmusra, mert az úgy modellkövető, hogy egyszerre ellenséges is az utánozni kívánt modellel szemben. Innen fakad a „keleti” nacionalizmus ellentmondásos jellege. Ennek a megállapításával párhuzamosan azonban, az egyoldalú ítélkezést kerülendő, azt is hangsúlyozza Plamenatz, hogy ezt a nacionalizmust ugyanakkor „egy olyan társadalmi, intellektuális és erkölcsi forradalom részének kell tekinteni, amely a demokrácia és a személyes szabadság iránti törekvést is kitermeli”.¹⁵

A II. világháború után igen sokan a nacionalizmust tették felelőssé a háborúért és az annak során elkövetett borzalmas cselekményekért, s ezért igyekeztek a nemzettudatot minden formájában visszaszorítani, a nemzetállamok mozgásterét pedig az európai integráció keretében kezdték el szűkíteni. A globalizáció folyamata pedig egy alapvetően új – s talán minden korábbinál súlyosabb – kihívást intézett a nemzetekhez, aminek a fényében a társadalomtudományokkal foglalkozó kutatóknak egy jelentős része arra az álláspontra helyezkedett, hogy a nem-

¹⁴ Plamenatz, John: A nacionalizmus két típusa. In Bretter Zoltán és Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában. A nacionalizmus*. Pécs, 1995, Tanulmány Kiadó, 53.

¹⁵ Plamenatz, J., 66.

zetnek mint a szociokulturális szerveződés meghatározó módjának meg vannak számlálva a napjai...¹⁶

Kétségtelen, hogy a hagyományos nemzetállam szuverenitását a transznacionális folyamatok egyre inkább aláássák; a „nemzetgazdaság” fogalma lassan csak fikcióná válik, mint ahogy a „nemzetbiztonság” eszméjét is alaposan át kell gondolni az interkontinentális rakéták korában. Összességében elmondható, hogy a globalizáció egyértelműen fenyegeti a nemzeti hűségen alapuló állampolgárság eszméjét és gyakorlatát. E sorok szerzőjének mégis az a meggyőződése, hogy nem indokolt a globalizációt és a nemzetet egymást feltétlenül kizáró jelenségeknek tekinteni. S elsősorban nem is azért, mert a globalizáció valójában kezdettől fogva összefonódott a nemzetekkel (elindítói és főszereplői épp a nemzetállamok voltak!), hanem azért, mert bár a globalizáció számos jelensége közvetlenül fenyegeti a nemzetek fennmaradását, más vonatkozásai viszont egyértelműen az identitás és az identitás alapjául szolgáló kultúra megerősödésével járnak együtt. Manuel Castells úgy fogalmazott, hogy napjaink két meghatározó tendenciája közül az egyik a globalizáció, a másik viszont az identitás. S azt a meggyőződését fejtette ki, hogy „a globalizációval szemben a legerősebb ellenállás [...] a kollektív identitás széles körű és erőteljes kifejeződése a kulturális egyediség jegyében”.¹⁷ A *New York Times* konzervatív publicistájának, David Brooksnek a szavai szerint korszakunk meghatározó vonása „a gazdaság konvergenciája s a kultúra divergenciája”.¹⁸ Számos empirikus vizsgálat is utal arra, hogy ellentétben azzal a tézissel, miszerint a globális kapitalizmus mindent globalizál és uniformizál, a kulturális identitás legalább annyira terméke, mint áldozata a globalizációnak.

A globalizáció által felerősített identitáspolitikai természetesen újfajta problémákat is felvet a nemzet számára, s ezek elsősorban a „multikulturalizmus” gyakorlatával állnak összefüggésben. Joggal fejt ki John Tomlinson a *Globalizáció és kultúra* című figyelemre méltó könyvében, hogy a globalizáció folyamata nemcsak megerősíti, hanem jelentékenyen meg is szaporítja az „identitások” számát, ami egy minőségileg új dimenziót kölcsönöz a „multikulturalizmus” jelenségének.¹⁹ Mint ismeretes, a „multikulturalisták” kiindulópontja az, hogy a transznacionális folyamatok mind jobban megrendítik a tradicionális nemzeti kultúrák pozícióit, s az így keletkező „résekbe” a különféle (etnikai, nemi, kulturális és egyéb) törésvonalak mentén képződő kisebbségek nyomulnak be. Ezeknek a multikulturalizmus teljes egyenjogúságot követel, arra az álláspontra helyezked-

¹⁶ Vö.: Halliday, Fred: Nationalism. In John Baylis and Steve Smith (szerk.): *The Globalization of World Politics*. 2nd. ed. Oxford, 2001, Oxford University Press, 440–454.

¹⁷ Castells, Manuel: *The Power of Identity*. Oxford, 1997, Blackwell, 1–2.

¹⁸ Brooks, David: All Cultures are not Equal. *New York Times*, August 10, 2005.

¹⁹ Tomlinson, John: *Globalization and Culture*. Oxford, 2003, Polity Press.

ve, hogy egyetlen kultúrának sem lehet előjoga a többivel szemben. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a többség kultúrájának sem lehet semmilyen támogatást nyújtani – a nemzeti kultúrának sem, hiszen minden kultúra egyenértékű. Sőt! A multikulturalisták szerint a kultúrák közötti különbségeket nem elég elismerni, hanem be is kell építeni a fennálló társadalmi szerkezetbe, vagyis a politikai pluralizmust ki kell egészíteni az intézményi síkon is garantált kulturális pluralizmussal. A multikulturalisták tehát egyoldalúan a különbségekre, a „másságra” helyezik a hangsúlyt, ami esetenként még liberális szerzők éles bírálatát is kiváltja. Todd Gitlin véleményét idézve: „Az érdekcsoportoknak ebben az újdonsült pluralizmusában az identitáspolitika bevásárlóközpontja a kisebbség erényeiből fétist gyárt, ami végső soron nemcsak az intellektus szempontjából hat nevétségesen, de politikailag is öngyilkos tett. Eredménye az olyan elfogultság, amelynek következtében bárki jogosan szentelheti minden érdeklődését a különbségnek a hasonlóság figyelembevétele nélkül. Az érdekcsoporttal való azonosulás az első és utolsó szó, amely megnyitja és bezárja a szellemi kíváncsiság kapuját.” A multikulturalizmus így módon szinte az elkülönítés egyik formájává válik.

Ez a szemlélet, könnyen belátható módon, jelentékeny mértékben megnehezíti a nemzetek számára a koherens identitáspozíciók fenntartását, s elvezet ahhoz, amit a világhírű angol konzervatív filozófus, Roger Scruton a „megtagadás kultúrájaként” említ. Ez nyíltan ellenséges a hagyományos nyugati nemzetfogalommal szemben, sürgeti a bennünket másoktól megkülönböztető kulturális tradíciók elutasítását, és – a „politikai korrektség” nevében – „annak becsmérést szorgalmazza, ami a legsajátosabban a mienk”.²⁰ A kulturális örökségünk elleni támadás azonban nem vezet a társadalmi tagság valamilyen új formájához, hanem „csak” az elidegenedéshez...

E rövid, inkább csak alapvető fogalmi kérdések és dilemmák felvetésére szorító előadás utolsó mozzanataként hadd szóljak néhány szót, bevallottan konzervatív nézőpontból, arról is, hogy valójában milyen érvek sorakoztathatók fel a nemzet mellett. A nemzetekre és a nacionalizmusra vonatkozó szakirodalomban ugyanis főként a negatív értékelésekkel lehet találkozni, s nem is állítható, rögtön fűzzük hozzá, hogy az ellenérvekben ne lennének megfontolandó szempontok. Joggal emeli ki azonban a fentebb idézett Scruton, hogy valójában a jogállamiság és a demokrácia is a nemzeti hűségnek köszönheti születését és fennmaradását. Miért? Azért, mert a nemzettudat biztosítja a nélkülözhetetlen kohéziót; ahol hiányzik vagy gyöngye, a politikai nézeteltérések kezelhetetlen konfliktusokká – legrosszabb esetben polgárháborúvá – válnak. Nem a nemzet a társadalmi tagság egyetlen lehetséges formája, viszont ez az egyetlen olyan forma, amely képesnek bizonyult a demokratikus berendezkedés és a jog uralmának a fenntartására. S

²⁰ Scruton, Roger: A Nyugat és a többi. In *A nemzetek szükségességéről*. Budapest, 2005, Helikon, 76.

igaza van a jeles angol konzervatív gondolkodónak akkor is, amikor megállapítja: a nemzeti többes szám első személy sokkal több türelmet tud tanúsítani a mássággal szemben, mint a törzsre vagy a vallásra alapozott tagság. (A nemzeti elvet tagadó iszlám fundamentalizmussal való összehasonlítás eredménye talán nem is igényel kommentárt...)

Ami pedig a leggyakrabban felhozott vádat, a nacionalizmust illeti, annak visszasságait természetesen a konzervatívok is elítélik. Látnunk kell azonban, hogy a nacionalizmus, legalábbis az, amit mi ezen Közép-Európában értünk, a beteg nemzeti hűség tünete, nem pedig normális állapot. A nacionalizmus távol áll a nemzeti hűségtől, és – Scruton szavaival – valójában nem más, mint „területi köntösbe öltöztetett vallási hűség”.²¹ A konzervatívok szemében a nemzettudatot és a pejoratív értelemben vett nacionalizmust (mondhatnánk azt is: a sovinizmust) leginkább talán az a kérdés választja el, hogy a nemzeti elvet automatikusan minden egyéb megfontolás és érték elé helyezik-e, vagy sem. Az utóbbi irányzat ugyanis ezzel a követeléssel lép fel, vagyis a nemzeti elvet kizárólagos politikai elvként kezeli. Ezzel a konzervatívok nem értenek egyet: számukra elfogadhatatlan, ha az egyébként nagyra értékelt nemzettudat egy önálló, minden más eszmét és értéket háttérbe szorító ideológiaként kezd funkcionálni. De politikai hagyományaikból, a szélsőséges megoldások elutasításából és a társadalmi harmóniára való törekvésből is az következik, hogy nem hívei a nemzeti öncélúságot hirdető, etnocentrikus világszemléletnek. S idegennek érzik azt a fajta merev, „fekete vagy fehér” kategóriákban való gondolkodást is, amelyeket az utóbbi szemlélet elkötelezettjei gyakran használnak. Tisztelik és nélkülözhetetlennek tekintik viszont a nemzeti hűséget, amelyben a felelős állampolgári lét szilárd alapzatát látják.²²

²¹ Scruton: A nemzetek szükségességéről, in i. m. 181.

²² A konzervativizmus nemzetfelfogásának részletesebb kifejtéséhez l. Egedy Gergely: Konzervativizmus és nemzettudat. In Egedy Gergely: *Konzervativizmus az ezredfordulón*. Budapest, 2001, Magyar Szemle Könyvek, 143–172.